

Financial accounting: **VALUTAPROBLEMEN BIJ DE VOC**

Valutaproblemen van moderne ondernemingen worden vaak geassocieerd met de negatieve effecten van zwevende wisselkoersen op de financiële verslaggeving of met gebreken in de controle op treasuryafdelingen die in valutaderivaten handelen. Maar ook lang geleden, toen goud en zilver nog de waarde van het geld bepaalden en valutaderivaten nog niet bestonden, waren er al belangrijke valuta-problemen. Zo ook bij de VOC. De vraagstukken van destijds hadden weliswaar een ander karakter, maar waren net zo hardnekkig en moeilijk op te lossen als de tegenwoordige.

Prof.dr. Johan van Helleman RA: In de tijd van de VOC (tussen 1602 en 1796) bestond er een geheel ander geldstelsel dan tegenwoordig, namelijk gebaseerd op de waarde van gouden en zilveren munten. Deze waarde was in de loop der tijd niet stabiel, zodat er in principe sprake was van wisselkoersrisico's. Deze risico's waren echter niet van grote betekenis in de bedrijfsvoering van de VOC. De beschikbaarheid van adequate munten voor de handel in Azië was echter wel een probleem. Daarmee samenhangend was er voor de VOC een specifiek valutavraagstuk, ontstaan door de introductie van verschillende koersen in Nederland en in Azië voor dezelfde munten. Dit fenomeen werd destijds aangeduid als licht en zwaar geld. Vooral dit verschijnsel heeft indertijd tot veel verwarring in de financiële verslaggeving van de VOC in Azië geleid, omdat het onderscheid tussen licht en zwaar geld op dubieuze gronden berustte en bovendien niet correct werd toegepast in de boekhouding, waardoor de financiële resultaten in Azië een onbetrouwbaar karakter kregen.

Boekhoudmunten in Nederland en in Azië

Ten tijde van de VOC was in Nederland de gulden (met een vaste onderverdeling in 20 stuivers) de gangbare rekeneenheid. Dit had onder meer tot gevolg dat overheden hun administratie in guldens voerden (Povéé, 2001, p. 27). Het was dus niet onlogisch dat de VOC verordonneerde dat de boekhouding van de Nederlandse Kamers in guldens diende te geschieden, met uitzondering van de Kamer Zeeland echter, die in ponden Vlaams mocht administreren, mits de rekeningen die zij aan de andere Kamers zond maar in guldens zouden luiden (Van Dam, 1927, p. 232). Door de vaste koers van 6 gulden per pond Vlaams was dat niet ingewikkeld. Verder diende de generale staat (balans) van de VOC in Nederland in guldens te worden opgesteld.

Voor het bedrijf van de VOC in Azië golden deze boekhoudregels niet. Daar was de gulden namelijk geen algemeen geaccepteerde rekeneenheid. In feite had elke vestiging te maken met andere lokale valuta's. In de handel was echter de Spaanse reaal in de meeste locaties een zeer gangbare munt. Deze zilveren munt was al in de 16e eeuw door de Portugezen in Azië geïntroduceerd. De VOC bouwde hierop voort en erkende het cruciale belang van de reaal in het handelsverkeer. Overigens was deze munt ook

in Nederland een gebruikelijk betaalmiddel en in het begin van de 17e eeuw 47 stuivers waard. Deze waarde diende men ook in Azië aan te houden (Van Dam, 1943, p. 521). De VOC schreef echter niet expliciet voor dat de Spaanse reaal (of welke andere munt dan ook) door de vestigingen als boekhoudmunt moest worden gehanteerd. Het is overigens niet onwaarschijnlijk dat in de praktijk de meeste Aziatische vestigingen hun administratie (geheel of gedeeltelijk) in guldens hebben gevoerd (of in een gangbare munt die een relatief stabiele verhouding tot de gulden had, zoals realen of rijksdaalders). De financiële overzichten die in Batavia voor geheel Azië werden gemaakt, met behulp van de financiële administratie van de vestigingen, moesten namelijk in guldens worden opgesteld. Hierdoor werd consistentie verkregen met de financiële overzichten van de VOC in Nederland, die eveneens in guldens luiden. De aanvankelijke waarde van de Spaanse reaal werd in 1622 in Nederland en in Azië aangepast en gesteld op 48 stuivers. Hoe deze wisselkoersverandering, en de vele andere die erop volgden, in de boeken van de VOC-vestigingen in Azië werden verwerkt, valt echter niet meer na te gaan, omdat deze verloren zijn gegaan (De Korte, 1984, p. 28).

Negotiemunten in Azië

Voor de aankoop van retourgoederen en voor het doen van lopende uitgaven, diende de VOC in Azië te beschikken over voldoende munten die in het handelsverkeer geaccepteerd werden. Dit was zowel een kwantitatief als een kwalitatief vraagstuk. Vanaf het begin van haar vestiging in Azië (vooral sinds het aantreden van J.P. Coen) was het beleid van de VOC erop gericht om door middel van intra-Aziatische handel voldoende te verdienen om retouren naar Nederland te kunnen bekostigen. Aanvankelijk werkte deze strategie goed, maar aan het eind van de 17e eeuw vond een omslag plaats en waren steeds grotere geldzendingen uit Nederland nodig om de gewenste Aziatische goederen te kunnen aankopen (De Vries en Van der Woude, 1995, p. 112). Dit was een aansporing voor de VOC in Azië om door middel van intra-Aziatische handel het ontbrekende goud en zilver te verdienen. In Nederland hielden de Heren XVII namelijk de hand op de knip; liever dan meer geld te sturen, accepteerden zij dat hierdoor de omvang van de retouren uit Azië beperkt zou kunnen worden (De Heer, 1929, p. 15). Ook het zenden van meer handelsgoederen uit Nederland bood

geen soulaas, omdat deze niet bijzonder in trek waren in Azië. Het verkrijgen van voldoende gouden en zilveren negotiemunten was dus een belangrijk aandachtspunt voor de VOC-organisatie in Azië (Glamann, 1981, pp. 57-60).

Een grote lokale leverancier van goud, zilver en later (na 1685) ook koper, was Japan. Het door handel verkregen edelmetaal werd door de VOC gebruikt om Aziatische handelsmunten te slaan, zoals ropijen in Bengalen. De uiteindelijke keuze voor bepaalde munten werd voornamelijk gedreven door bedrijfseconomische overwegingen, waarbij nauwkeurig werd berekend wat de potentiële netto-opbrengst van omsmelting was bij bepaalde wisselkoersen, inclusief de mate van aantrekkelijkheid van de goederen die met deze munten konden worden gekocht (Glamann, 1981, pp. 63-69). De uitkomst van deze berekeningen was echter allerm minst stabiel, omdat inkooprijzen van edelmetaal fluctueerden en ook de specificaties van handelsmunten (gewicht en edelmetaalgehalte) in de loop der tijd regelmatig wijzigden.

In Batavia trachtte de VOC de beschikbaarheid van negotiepenningen te sturen door velerlei (steeds wisselende) voorschriften uit te vaardigen, zoals een verbod op de export van munten en juwelen en door de vaststelling van wisselkoersen voor Nederlandse en lokale munten. Hierin heeft de VOC geen al te gelukkige hand gehad, wat van tijd tot tijd leidde tot nijpende schaarste aan handels- en betaalmunten, geldsmokkel en verwarring op het gebied van de financiële verslaggeving. Met name het onderscheid tussen licht en zwaar geld heeft hieraan bijgedragen.

Licht en zwaar geld

De handelspartners van de VOC op Java, en ook wel elders in Azië, waren vaak Chinese kooplieden die een voorkeur hadden voor goede zilveren munten. Dit leidde al in het begin van de 17e eeuw bij de VOC tot de gedachte dat zilveren munten, zoals Spaanse realen, in Azië een grotere koopkracht hadden dan in Europa. Dit idee werd gevoed door de betrekkelijke schaarste van deze munten, ondanks de grote importen ervan uit Europa. Om aan deze schaarste het hoofd te bieden, verhoogde de VOC te Batavia in de eerste helft van de 17e eeuw regelmatig de wisselkoersen van zilveren handelsmunten, uitgedrukt in stuivers. De Heren XVII waren daartegen, omdat daardoor de waarde van Nederlandse munten in Azië hoger kwam te liggen dan in Europa, en zij dientengevolge smokkel van munten en onrechtvaardige verrijking vreesden. Door de trage communicatielijnen van die tijd (een retourreis naar Batavia duurde ongeveer 16 à 18 maanden) liepen de Heren XVII echter voortdurend achter de feiten aan, maar na jarenlang gesteggel accepteerden zij uiteindelijk in 1658 de (ongeveer 25%) hogere koersen in Azië, inclusief die van de Nederlandse zilveren stuiver (Van den Berg, 1907, pp. 17-25). Hierdoor werd deze stuiver in Azië $1\frac{1}{4}$ Indische stuiver waard. De Indische stuiver was echter geen fysieke munt, maar een rekenmunt, die werd aangeduid als lichte stuiver, in tegenstelling tot de Nederlandse munt die werd aangeduid als zware stuiver. Dit onderscheid tussen zwaar en licht geld veranderde dus niets aan de onderlinge waardeverhoudingen der munten, omdat zij alle met hetzelfde percentage verhoogd werden: de Spaanse reaal van 48 stuivers (zwaar) kreeg nu bijvoorbeeld een koers van 60 stuivers (licht), terwijl de stuiver (zwaar) een waarde kreeg van $1\frac{1}{4}$ stuiver (licht). De introductie van licht en zwaar geld leidde echter wel tot veel verwarring op administratief terrein, die de VOC meer dan een eeuw parten heeft gespeeld.

Vanaf het begin was het onduidelijk welke koersen (licht of zwaar geld) in de administratie gebruikt moesten worden. Aanvankelijk bleven de voordien gebruikte koersen (zwaar geld) in zwang, maar deze werden geleidelijk aan vervangen door koersen gebaseerd op licht geld. Dit gebeurde echter niet systematisch. Zo werden Aziatische goederen in licht geld genoteerd, maar bleef de prijs van uit Nederland ontvangen handelsgoederen en handelsmunten in zwaar geld vermeld. De ontvangst bij

verkoop werd echter in licht geld geadministreerd, wat uiteraard tot betere, maar moeilijk te interpreteren resultaten leidde (Gaastra, 1989, pp. 88-90). In 1691 werd deze ongewenste situatie door toedoen

van de bekwame boekhouder-generaal Paulus de Roo gesystematiseerd door alle boeken (en transacties) in Azië voortaan in licht geld bij te houden (De Korte, 1984, p. 34). Doordat men in Nederland in

ORGANISATIESTRUCTUUR VAN DE VOC

De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) was de eerste grote onderneming in Nederland (en in de wereld). Zij werd opgericht in 1602 als voortzetting van bestaande handelscompagnieën. Door de Staten-Generaal werd haar een octrooi verleend (aanvankelijk tot 1623 en daarna steeds verlengd) waarbij zij het monopolie kreeg op de handel in Azië (ten oosten van Kaap de Goede Hoop en ten westen van de Straat van Magallanes). Dit monopolie gold uiteraard alleen ten opzichte van Nederlandse ingezetenen. In Engeland had bijvoorbeeld de East India Company in 1600 een soortgelijk monopolie gekregen. Overigens was Azië voor Europeanen bepaald geen onontgonnen gebied. Met name de Portugezen hadden er in de 16e eeuw al belangrijke handelsposities opgebouwd, ondersteund door forten en andere lokale vestigingen. De VOC moest zich daar letterlijk een plaats veroveren en krachtens het octrooi kreeg zij daarvoor ook de bevoegdheid, hoewel zij primair een handelsonderneming was en bleef.

De organisatie van de VOC was als volgt opgebouwd: in Nederland werden schepen gebouwd, uitgerust en bevoorradt voor de handel in Azië, tevens werd personeel (inclusief soldaten) aangenomen voor de bemanning van de schepen en het werk in Azië. Verder werden de uit Azië aangevoerde producten in Nederland verkocht. Al deze activiteiten werden in hoge mate zelfstandig uitgevoerd door elk van de zes Kamers van de VOC die gevestigd waren in Holland en Zeeland (Amsterdam, Middelburg, Hoorn, Enkhuizen, Delft en Rotterdam). Elke Kamer werd bestuurd door een aantal bewindhebbers; in totaal zo'n zestig personen.

Alle inkomsten en uitgaven van de VOC in Nederland werden door de Kamers onderling vereffend volgens een vaste verdeelsleutel, te weten Amsterdam $\frac{1}{2}$, Middelburg $\frac{1}{4}$ en Hoorn, Enkhuizen, Delft en Rotterdam ieder $\frac{1}{16}$.

De activiteiten in Azië waren verspreid over ongeveer 20 vestigingen, met als centrale locatie Batavia. In Azië werden de goederen verworven (specerijen, koffie, thee, zijde, katoen en vele andere) die in Nederland verkocht werden. Door de grote geografische afstand tot Nederland werden de activiteiten in Azië zeer zelfstandig uitgevoerd door gedetacheerde bestuurders, met aan het hoofd de Gouverneur-Generaal (benoemd door de Staten-Generaal) die samen met enkele raden de zogenaamde Hoge Regering te Batavia vormde. De VOC trad in Azië ook op als overheid, sloot verdragen met lokale vorsten, voerde oorlog en bestuurd haar vestigingen.

De gehele VOC werd aangestuurd door een parttime college van bewindhebbers, de zogenoemde Heren XVII, die waren afgevaardigd door de bewindhebbers van de Kamers (en uit hun midden gekozen). De Heren XVII kwamen 2 à 3 maal per jaar bijeen gedurende enkele weken. Het voorzitterschap rouleerde tussen de Kamers Amsterdam en Middelburg; de zogenoemde presidiale kamer bereidde de vergaderingen van de Heren XVII voor. Van een centraal bestuursapparaat was geen sprake. Voor zover nodig werd een beroep gedaan op het (beperkte) personeel dat in dienst was van de (presidiale) kamer. Wel waren er enkele juristen die full-time als advocaat voor de Heren XVII werkten. Er bestond dus een hoge mate van decentralisatie van het bestuur, zowel in Nederland als in Azië. De beperkte communicatiemogelijkheden van die tijd, alsmede de grote geografische afstanden, noopten ook daartoe. Niettemin trachtten de Heren XVII greep op de (Aziatische) organisatie te houden door middel van benoemingsrechten, het uitvaardigen van soms zeer gedetailleerde richtlijnen en aanwijzingen, en door het eisen van informatie op commercieel, financieel en bestuurlijk terrein.

zwaar geld bleef rekenen en er in Azië diverse uitzonderingen werden toegestaan, betekende deze nieuwe gedragslijn echter geen wezenlijke verbetering. Van alle goederen (inclusief munten en edelmetaal) die vanuit Nederland naar Azië werden gezonden, werd een factuur opgemaakt, waarop de daadwerkelijke inkoopprijs geboekt werd (in zwaar geld). Zodra een schip nu de evenaar gepasseerd was, dienden deze bedragen omgerekend te worden in licht geld. Voor negotiemunten werd evenwel een uitzondering gemaakt. Die moesten in Batavia ingeboekt worden en daarna doorgezonden worden naar de Aziatische vestigingen tegen Nederlandse inkooprijzen (dus in zwaar geld), zodat het waardeverschil (met licht geld) in de boeken van de vestigingen verantwoord kon worden. Geld bedoeld voor dagelijkse uitgaven te Batavia diende echter onmiddellijk als licht geld geboekt te worden (Van Dam, 1943, p. 634). Uiteraard leidde dit tot verwarring en administratieve fouten.

Afgezien van administratieve missers, ontstonden er van tijd tot tijd eveneens misverstanden in het financiële verkeer tussen Nederland en Batavia, waarbij licht en zwaar geld door elkaar gehaald werd, zoals bij het gebruik van wissels.

Dit alles bracht Gouverneur-Generaal Van Imhoff er in 1743 toe licht geld voor administratieve doeleinden af te schaffen en voortaan uitsluitend meer zwaar geld te gebruiken. Deze maatregel werd echter niet adequaat geïmplementeerd. Dagelijkse uitgaven bleven in licht geld geboekt, evenals sommige goederenontvangsten uit Nederland (De Korte, 1984, p.47). Daarom werd in 1768 opnieuw besloten om licht geld in de boeken voor altijd af te schaffen en de koers van een Nederlandse munt, de gekartelde dukaton van 66 stuivers, als maatstaf te nemen. Deze koers was gebaseerd op het zilvergewicht van de dukaton, dus op de intrinsieke waarde, en wel naar een prijs van 26 gulden per mark fijn (De Korte, 1984, p. 39). Door deze maatregel ontstond meer duidelijkheid in de administratie en in het financiële verkeer, omdat de verwarring ten gevolge van het door elkaar gebruiken van licht en zwaar geld ermee was weggenomen. Maar volkomen helderheid ontstond er nog niet, omdat in het geldverkeer noteringen in Indisch geld bleven bestaan, evenals ongerijmdheden in sommige door de VOC vastgestelde koersen. Zo was de koers van de dukaton 63 stuivers (Ned.) en die van de gekartelde dukaton 66 stuivers (Ned.), hoewel het zilver-

gewicht van beide munten hetzelfde was (De Korte, 1984, p. 40).

Valutaproblemen in het wisselverkeer

In het handelsverkeer in Europa werden in de late Middeleeuwen al wissels gebruikt voor het doen van buitenlandse betalingen. Ze hadden het voordeel dat geen baar geld vervoerd hoefde te worden, hetgeen destijds een riskante aangelegenheid was (De Roover, 1944, p. 382). De VOC maakte ook intensief gebruik van wissels gedurende het grootste deel van haar bestaan, niet zozeer voor commerciële transacties, maar vooral om geld van haar dienaren in Azië naar Nederland te transfereren. In essentie kwam zo'n transactie erop neer dat de betrokken dienaar (of een andere daartoe gerechtigde persoon) geld stortte in de kas van de VOC (bijvoorbeeld te Batavia) tegen ontvangst van een wissel die in Nederland verzilverd kon worden bij een van de Kamers van de VOC. Het gestorte geld bleef achter in Azië, waar het onder andere gebruikt kon worden voor de aankoop van Aziatische producten, die vervolgens in Nederland door de VOC verkocht werden. Uit de opbrengst daarvan (of uit andere beschikbare geldmiddelen) kon de wissel dan weer betaald worden. Voor de betrokken VOC-dienaar was dit een veilige route om geld naar het vaderland te transfereren, terwijl het voor de VOC in Azië een probaat middel was om in de behoefte aan contant geld te voorzien. In de praktijk ontstonden echter problemen die een goed gebruik van dit instrument aanzienlijk bemoeilijkten. Een belangrijke oorzaak van de problemen was dat de koers van munten in Azië anders was dan in Nederland, hetgeen tot misbruik leidde. Rond 1650 noteerde bijvoorbeeld de Spaanse reaal 60 (Ned.) stuivers in Batavia en 50 (Ned.) stuivers in Nederland. Dit veroorzaakte smokkel van realen van Nederland naar Batavia, waar zij tegen wissels ingeleverd werden. Deze wissels werden dan vervolgens in Nederland tegen 60 stuivers per reaal uitbetaald (Van den Berg, 1907, pp. 16-20). Tegenmaatregelen, zoals uitbetaling in Nederland in dezelfde munten als die in Batavia gestort waren of herziening van de wisselkoersen (in Batavia), werkten niet echt, waarschijnlijk omdat de belangen uiteenliepen. De VOC in Batavia was vooral geïnteresseerd in het verkrijgen van de nodige negotiepenningen, terwijl de Heren XVII vooral wilden voorkomen dat de kopers van wissels te veel begunstigd zouden worden (Gaastra, 2002, p. 42).

Dit vraagstuk heeft een taai leven gehad, want rond 1730 stak het weer de kop op, ditmaal met betrekking tot de dukaton, een belangrijke referentiemunt in Batavia die in Nederland gekocht kon worden voor 63 à 65 stuivers (zwaar), maar in Batavia een notering had van 78 stuivers (licht). Door een noodlottige omstandigheid werden in Batavia gekochte wissels in Nederland eveneens uitbetaald met een tegenwaarde van 78 stuivers (maar dan zwaar), hetgeen een omvangrijke smokkelstroom in het leven riep, die uiteindelijk alleen maar beperkt kon worden door de koers van de dukaton op 72 stuivers te zetten en de uitgifte van wissels te maximaleren (De Korte, 1984, p. 43).

Een opmerkelijke bijkomstigheid van het gebruik van wissels (indertijd assignaties genoemd) was dat de VOC te Batavia, maar vooral de Heren

XVII in Nederland, inzicht kregen in welke personen welke bedragen repatrieerden. Dit leidde rond 1645 al tot vraagtekens, toen de Heren XVII zich afvroegen hoe VOC-dienaren, met hun beperkte salarissen, toch zoveel geld konden overmaken (Van Dam, 1929, p. 95). Tot concrete actie om het gebruik van assignaties drastisch te beperken, kwam het echter niet, ook niet in de 18e eeuw, toen het gebruik van assignaties een grotere vlucht had genomen dan in de 17e eeuw, en hoge VOC-functionarissen soms extreem grote fortuinen per wissel naar Nederland overmaakten (Gaastra, 2002, p. 30). Beperking van het gebruik zou ook moeilijk gekund hebben zonder de achterliggende oorzaak aan te pakken, omdat het voor (hoge) VOC-functionarissen op zichzelf niet illegaal was om grote bijverdiensten te hebben. Bovendien gingen assignaties

VALUTAPROBLEMEN BIJ MODERNE ONDERNEMINGEN

Valutaproblemen ontstaan als wisselkoersen van valuta's veranderen. Ondernemingen met internationale activiteiten hebben voortdurend met de gevolgen hiervan te maken, zowel op het terrein van de financiële verslaggeving als op het operationele vlak.

Bij de financiële verslaggeving gaat het om het omrekenen in de rapporteringsvaluta van posities in vreemde valuta, zoals vorderingen en schulden of jaarrekeningen van buitenlandse dochterondernemingen. Sinds de verslaggevingsstandaarden (bijvoorbeeld IAS 21 of SFAS No. 52) voorschrijven dat het gros van de omrekeningsverschillen niet in de winst- en verliesrekening geboekt moeten worden, maar in het eigen vermogen, wordt er weinig kritiek meer op de verslaggevingsregels gehoord. Dat wil echter niet zeggen dat de gerapporteerde resultaten niet meer door wisselkoerswijzigingen beïnvloed worden. Wanneer bijvoorbeeld een onderneming een geconsolideerde jaarrekening in euro's publiceert en activiteiten in de Verenigde Staten heeft, dan zullen de in de Verenigde Staten gerealiseerde omzet en winstmarge in euro's kleiner worden als de euro in waarde stijgt ten opzichte van de dollar. In dit verband zijn bij Philips aan het einde van de vorige eeuw tegenvallende resultaten wel verklaard met het legendarische argument van 'valutaire tegenwind'.

Niet alleen bij hun verslaggeving, maar ook bij de bedrijfsvoering hebben internationale ondernemingen te maken met valutaproblemen. Als bijvoorbeeld productie en verkoop in verschillende valuta-gebieden plaatsvinden, kan er een structureel probleem ontstaan. Dit ondervonden Duitse autofabrikanten in de vorige eeuw, toen zij in Duitsland geproduceerde auto's (met een kostprijs in een sterke valuta) trachtten te verkopen in Amerika (destijds een land met een zwakke valuta), maar zichzelf uit de markt prijsden. De omgekeerde situatie kan zich uiteraard ook voordoen, bijvoorbeeld wanneer productielanden (zoals China) hun valuta kunstmatig laag houden.

In samenhang met de financiële bedrijfsvoering veroorzaken vreemdevalutaposities ook controle-risico's. Dekking van valutarisico's gebeurt namelijk vaak door treasuryafdelingen en wel door middel van derivaten. In de jaren negentig van de vorige eeuw heeft dat geleid tot enkele grote fraudes bij bijvoorbeeld Volkswagen (1986), Showa Shell (1992) en Procter & Gamble (1994). Ten gevolge van de gebrekkige controle op hun treasuryafdelingen konden deze ondernemingen door middel van derivaten aanzienlijke ongedekte valutaposities innemen, die buiten het zicht bleven, totdat er grote verliezen ontstonden die afgewikkeld moesten worden.

MUNTSTELSLS TEN TIJDE VAN DE VOC

De VOC was werkzaam in Nederland en in Azië. In beide gebieden had zij te maken met lokale muntstelsels die nogal wat gebreken vertoonden en handelsactiviteiten eerder bemoeilijkten dan bevorderden.

In Nederland bestond aan het begin van de 17e eeuw geen centraal bestuur en ook geen centraal muntstelsel. Min of meer zelfstandige provincies gaven eigen munten uit en ook een aantal steden had het recht om eigen munten te slaan. In de provincies Holland en Zeeland, waar de VOC-Kamers gevestigd waren, was de gulden de algemene rekenmunt. In Zeeland was echter van oudsher het Vlaamse pond, met een vaste waarde van 6 gulden, een dominante munteenheid. Hoewel de gulden de belangrijkste rekeneenheid was, betekende dit niet dat deze munt ook een voorname rol in de gelds-omloop had. Gedurende lange tijd (tussen 1540 en 1680) werden er namelijk geen nieuwe gulden meer geslagen, zodat de hoeveelheid gulden in omloop beperkt was. Vele andere mun-

ten, ook buitenlandse, fungeerden daarentegen als betaalmiddel. De waarde van deze gouden, zilveren en koperen munten lag niet vast en was primair gebaseerd op hun gewicht, edelmetaalgehalte, gaafheid en verdere uiterlijke kenmerken. Problemen ontstonden als de nominale waarde (tekenwaarde) van munten significant ging afwijken van hun intrinsieke waarde. Dit kon veroorzaakt worden door (verkeerde) overheidsbeslissingen ten aanzien van de tekenwaarde, maar ook door veranderingen in de waardeverhoudingen van goud, zilver en koper. Door de grotere aanvoer van zilver uit de Spaanse koloniën in de 16e en 17e eeuw daalde bijvoorbeeld de zilverprijs en werden zilveren munten minder waard ten opzichte van gouden munten. Ook daalde de kwaliteit van sommige munten door praktijken als snoeien of door slijtage ten gevolge van gebruik, waardoor het edelmetaalgehalte verminderde. In al deze gevallen was de bekende wet van de 16e-eeuwse Engelse koopman Gresham van toepassing:

steeds meer de rol van regulier betalingsverkeer innemen. Zo werden op grote schaal betalingen verricht (per assignatie) aan Nederlandse handelondernemingen die via VOC-dienaren luxe goederen en gebruiksartikelen naar de VOC-vestigingen stuurden. Zonder deze particuliere bevoorrading zouden de VOC-vestigingen waarschijnlijk niet goed hebben kunnen functioneren (Van den Belt, 2008, pp. 185-201).

Tot slot

In de tijd van de VOC was de waarde van munten verschillend per plaats en afhankelijk van hun kwaliteit. Deze situatie heeft de VOC duidelijk parten gespeeld. In het Aziatische bedrijf diende de VOC te beschikken over voldoende, kwalitatief goede en geaccepteerde munten om de nodige handelsgoederen te kunnen inkopen. Aan deze munten was eigenlijk voortdurend gebrek. In de eerste helft van de 17e eeuw werd deze krapte nog versterkt door de slechte kwaliteit van de in Batavia circulerende pasmunten, die de goede zilveren handelsmunten uit de omloop verdrongen (Glamann, 1981, p. 54). Om deze situatie het hoofd te bieden, wilde de VOC te Batavia voor handelsmunten koersen hanteren die hoger waren dan in Nederland. Dit leidde in 1658 tot de ongelukkige introductie van licht (Indisch) en zwaar (Nederlands) geld, een onderscheid dat met name in de boekhouding in Azië tot veel verwarring heeft geleid, omdat het niet consequent werd doorgevoerd. Uiteindelijk werden in 1743 en 1768 acties

ondernomen om dit onderscheid uit de boekhouding te verwijderen en stabiele koersen te introduceren, gebaseerd op de intrinsieke waarde van de munten. Hierin slaagde men echter niet geheel.

In het wisselverkeer met Nederland zorgde het onderscheid tussen licht en zwaar geld diverse keren voor misverstanden over de te hanteren koersen, waardoor de VOC van tijd tot tijd grote verliezen leed door geldsmokkel vanuit Nederland naar Azië, die maar met moeite kon worden beperkt. Het gebruik van assignaties en de aantrekkelijke koersen die voor deze wissels werden vastgesteld waren namelijk niet altijd marktconform, maar mede ingegeven door de wens van de VOC in Batavia om door dit wisselverkeer geldmiddelen te verwerven die nodig waren voor de handel in Azië.

Op de verslaggeving door de VOC in Nederland hebben deze valutaproblemen maar weinig effect gehad. De Nederlandse administratie luidde namelijk in gulden en omdat geconsolideerde verslaggeving ontbrak, werden de resultaten van het Aziatische bedrijf alleen maar indirect verantwoord op de rekening Retouren-Generaal, waarop enerzijds de in Nederland gemaakte kosten van verzonden cargazoenen werden geboekt en anderzijds de opbrengsten van de retour ontvangen goederen (beide in Nederlandse gulden). Nog onverkochte retourgoederen werden echter voor hun inkoopprijs op de generale staat (balans) verantwoord. Het is denkbaar dat deze prijzen niet consequent in zwaar (Nederlands) geld luiden, maar geheel of gedeeltelijk in

'bad money drives out good money', die verklaart dat goede (ondergewaardeerde) munten uit de geldsomloop verdwijnen en bijvoorbeeld opgepot worden of omgesmolten, terwijl slechte (overgewaardeerde) munten in roulatie blijven (Povée, 2001; Korteweg en Keesing, 1961). In Azië had de VOC een twintigtal vestigingen van waaruit handel werd gedreven. In deze gebieden bestonden weliswaar lokale muntstelsels, met de plaatselijke vorst als houder van het muntrecht, maar voor de handel waren deze munten nauwelijks van betekenis. Daarentegen waren er wel diverse waardevolle munten in omloop die in een groter gebied als betaling voor handelstransacties gebruikt werden. Zo was bijvoorbeeld de zilveren Spaanse reaal (reaal van achten, ook wel aangeduid als Spaanse mat) in Azië algemeen geaccepteerd als betaalmunt bij handelstransacties (negotiepenning). Omdat de VOC in Azië grote uitgaven moest doen voor de verwerving van producten die in Nederland verkocht zouden worden en voor de instandhouding van haar organisatie ter plekke, diende zij over veel en adequaat geld (gemunt of

ongemunt) te beschikken. De verkrijging hiervan was geen sinecure en geschiedde door middel van (winstgevend) handeldrijven binnen Azië, het heffen van belastingen en dergelijke, maar ook door de rechtstreekse import van munten en edelmetaal uit Nederland.

In Batavia (en andere belangrijke vestigingen) moest de VOC ook het geldverkeer regelen en ten behoeve van haar eigen organisatie wisselkoersen voor de in omloop zijnde munten vaststellen. Andere marktpartijen hoefden zich hier uiteraard niet aan te conformeren als zij niet onder de jurisdictie van de VOC vielen, zodat de externe werking waarschijnlijk niet groot was. Voor de commerciële en financiële activiteiten van de VOC zelf was de interventie op het gebied van wisselkoersen wel van belang. Daarin heeft de VOC echter geen gelukkige hand gehad. Met name het onderscheid tussen licht en zwaar geld heeft voor veel verwarring gezorgd en van tijd tot tijd ook tot grote verliezen in het wisselverkeer met Nederland geleid.

licht geld, zodat hierdoor toch nog een valuta-effect in de Nederlandse verslaggeving kon zijn geslopen.

Of de interventies van de VOC op het gebied van muntkoersen uiteindelijk succesvol zijn geweest, valt sterk te betwijfelen. Het primaire doel was steeds om over voldoende munten voor de handel te kunnen beschikken. Daarvoor was (winstgevende) intra-Aziatische handel nodig en, vooral in de 18e eeuw, import van munten en edelmetaal uit Nederland om tekorten op de Aziatische handelsbalans te dekken. De VOC heeft zich hiervoor veel inspanning getroost en is daarin grosso modo ook wel geslaagd. Of de wisselkoersinterventies van de VOC gedurende de 17e en 18e eeuw aan de verwerving van handelsmunten een positieve bijdrage hebben geleverd, is echter zeer twijfelachtig.

Literatuur

- ~ Ik dank Albert van den Belt voor zijn waardevolle opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel.
- ~ Belt, Albert van den (2008), *Het VOC-bedrijf op Ceylon*, Zutphen.
- ~ Berg, N.P. van den (1907), *Munt-Crediet-en Bankwezen, Handel en Scheepvaart in Nederlandsch-Indië*, 's-Gravenhage.
- ~ Dam, Pieter van, *Beschrijving van de Oostindische Compagnie*; uitgegeven door F.W. Stapel, Eerste boek, Deel I (1927), Eerste boek, Deel II (1929), Derde boek (1943).
- ~ Gaastra, Femme S. (1989), *Bewind en beleid bij de VOC*, Zutphen.
- ~ Gaastra, Femme S. (2002), *Particuliere geldstromen binnen het VOC-bedrijf 1640-1795*, Leiden.
- ~ Gaastra, Femme S. (2009), *Geschiedenis van de VOC*, Zutphen.

- ~ Gelder, H. Enno van (1966), *De Nederlandse munten*, Utrecht/Antwerpen.
- ~ Glamann, K. (1981), *Dutch-Asiatic trade 1620-1740*, 's-Gravenhage.
- ~ Heer, C. de (1929), *Bijdrage tot de financiële geschiedenis der Oost-Indische Compagnie*, 's-Gravenhage.
- ~ Heijer, H.J. den (2005), *De geëtrooieerde compagnie*, Deventer.
- ~ Helleman, J. van (1978), *Dekking van valutarisico's*, Alphen a/d Rijn.
- ~ Korte, J.P. de (1984), *De jaarlijkse financiële verantwoording in de VOC*, Leiden.
- ~ Korteweg, S. en F.A.G. Keesing (1961), *Het moderne geldwezen*, Amsterdam.
- ~ Mansvelt, W.M.F. (1922), *Rechtsvorm en geldelijk beheer bij de Oost-Indische Compagnie*, Amsterdam.
- ~ Povée, Henk (2001), *De gulden, Geschiedenis van Nederlands nationale munt*, Bussum.
- ~ Roover, Raymond de (1944), Early Accounting problems of Foreign Exchange, *The Accounting Review*, pp. 381-407.
- ~ Vries, Jan de en Ad van der Woude (1995), *Nederland 1500-1815, De eerste ronde van moderne economische groei*, Amsterdam.
- ~ Zuylen van Nyevelt, J.P.P. van (1847), Bijdrage tot de Geschiedenis van het muntwezen in Nederlands Oost-Indische bezittingen. In: C. van der Post, *Bijdragen tot de kennis der Nederlandse en vreemde Koloniën*, Utrecht.

Prof.dr. J. van Helleman RA is hoogleraar Accounting aan de Universiteit van Tilburg.